

Тетяна ЛАЗАРЕВА,

магістр правоохоронної діяльності, провідний інженер
кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут», Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3827-6102>
e-mail: t.lazareva@khai.edu

Науковий керівник: Наталія ФІЛІПЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>
e-mail: n.filipenko@khai.edu

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.21>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація: У роботі досліджується проблема дотримання та захисту прав людини в умовах воєнного стану та збройного конфлікту. Розкривається поняття воєнного стану та збройного конфлікту, аналізуються особливості реалізації прав і свобод людини в кризових умовах. Значну увагу приділено міжнародно-правовим стандартам захисту прав людини, зокрема нормам міжнародного гуманітарного права та права прав людини. Визначено перелік прав, що не підлягають обмеженню навіть у період воєнного стану, а також окреслено допустимі межі обмеження окремих прав і свобод. Окремо розглянуто механізми захисту прав цивільного населення та вразливих груп, а також роль національних інституцій у забезпеченні прав людини в умовах війни. Зроблено висновок, що дотримання прав людини залишається обов'язком держави навіть за надзвичайних обставин і є важливим чинником збереження демократичних цінностей та верховенства права.

Ключові слова: права людини; воєнний стан; збройний конфлікт; міжнародне гуманітарне право; міжнародні стандарти прав людини; обмеження прав і свобод; захист цивільного населення; вразливі групи; воєнні злочини; національні механізми захисту.

Вступ. Права людини є фундаментальною цінністю сучасного демократичного суспільства та основою правової держави. Вони закріплені у низці міжнародних договорів, таких як Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Європейська конвенція з прав людини 1950 року, а також у Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них. На національному рівні права людини гарантовані Конституцією України (розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»), а також конкретизовані в галузевому законодавстві — зокрема, у Кримінальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України, Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та інших нормативно-правових актах.

Права людини визнаються як універсальні, невід'ємні та такі, що належать кожній людині від

народження, незалежно від її громадянства, статі, раси, мови, релігії чи інших ознак. Реалізація прав людини є показником рівня демократії, правової культури та цивілізованості держави. Особливої ваги ці цінності набувають у періоди суспільних потрясінь, зокрема під час збройних конфліктів, коли зростає ризик порушення основоположних прав і свобод. У таких умовах саме здатність держави забезпечити дотримання прав людини, навіть за надзвичайних обставин, свідчить про її реальну відданість принципам верховенства права та гуманізму.

В умовах воєнного стану та збройного конфлікту питання дотримання і захисту прав людини набуває особливої гостроти. Війна створює надзвичайні обставини, за яких держава змушена оперативно реагувати на загрози національній безпеці, територіальній цілісності та життю громадян. За таких умов можливе тимчасове обмеження окремих прав і свобод, що, однак, не означає їх повного скасування чи ігнорування. Воєнний стан супроводжується

посиленням ролі органів державної влади, військового командування, правоохоронних органів, а також зміною звичних механізмів реалізації прав і свобод. Разом із тим навіть у період збройного конфлікту держава не звільняється від своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Навпаки, саме в кризових умовах на державу покладається підвищена відповідальність за захист цивільного населення, забезпечення гуманітарних стандартів і недопущення свавілля. В умовах воєнного стану в Україні було введено комендантську годину, що обмежує свободу пересування громадян. Водночас таке обмеження має чітку мету — захист життя населення та підтримання громадського порядку, а не довільне обмеження прав. Таким чином, у кризових умовах права людини не втрачають свого значення, а навпаки — потребують підвищеного рівня захисту та правового контролю.

Метою даної роботи є аналіз особливостей реалізації та захисту прав людини в умовах воєнного стану та збройного конфлікту, визначення допустимих меж обмеження прав і свобод, а також розгляд міжнародно-правових і національних механізмів їх забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться у державі або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, загрози нападу, небезпеки державній незалежності чи територіальній цілісності. В Україні правовий режим воєнного стану визначається Конституцією України (ст. 64) та Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII [1]. Запровадження воєнного стану передбачає тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також надання додаткових повноважень органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування. Основною метою такого режиму є забезпечення обороноздатності держави, безпеки населення та ефективного функціонування органів влади.

Збройний конфлікт у міжнародному праві поділяється на міжнародний та неміжнародний. Міжнародний збройний конфлікт має місце між двома або більше державами, тоді як неміжнародний відбувається в межах однієї держави між урядовими силами та збройними формуваннями або між такими формуваннями. До обох типів конфліктів застосовуються норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них [2]. Збройна агресія проти України, що триває з 2014 року та загострилася у 2022 році, має ознаки міжнародного збройного конфлікту. Це зумовлює обов'язковість дотримання норм міжнародного гуманітарного права, включаючи принципи гуманності, пропорційності, розрізнення та військової необхідності [3].

Міжнародний захист прав людини в умовах збройного конфлікту ґрунтується на нормах міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Як вже зазначалося, до основних міжнародних документів у цій сфері належать Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і

політичні права, Європейська конвенція з прав людини, а також Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них. Міжнародне гуманітарне право спрямоване на обмеження методів і засобів ведення війни, захист осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях, а також осіб, що припинили таку участь. Його ключовими принципами є гуманність, розрізнення між цивільними та комбатантами, пропорційність і військова необхідність. Міжнародне гуманітарне право забороняє напади на цивільне населення, застосування заборонених видів зброї, катування та жорстоке поводження. Обстріли житлових кварталів, лікарень або шкіл є прямим порушенням норм міжнародного гуманітарного права та можуть кваліфікуватися як воєнні злочини.

Міжнародне право допускає можливість відступу держав від окремих зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану (ст. 15 Європейської конвенції з прав людини) [4]. Водночас існує перелік прав, від яких держава не може відступати за жодних обставин: право на життя, заборона катувань, рабства, нелюдського або принизливого поводження, принцип законності покарання. Порушення таких прав під час збройного конфлікту може кваліфікуватися як воєнний злочин або злочин проти людяності, що підлягає розгляду Міжнародним кримінальним судом [5].

Навіть в умовах воєнного стану існує категорія прав людини, які є абсолютними та не можуть бути обмежені або скасовані. До них належать право на життя, заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, заборона рабства та примусової праці, а також принцип законності покарання. Ці права становлять ядро міжнародних стандартів прав людини та є обов'язковими для дотримання всіма державами. Порушення таких прав під час збройного конфлікту може кваліфікуватися як воєнний злочин або злочин проти людяності, за який передбачена міжнародна кримінальна відповідальність. Забезпечення дотримання абсолютних прав є одним із головних обов'язків держави навіть у найскладніших умовах війни, оскільки саме вони гарантують мінімальний рівень гуманності та захист людської гідності. Катування військовополонених або цивільних осіб є грубим порушенням міжнародного права та підлягає розгляду Міжнародним кримінальним судом.

Воєнний стан допускає тимчасове обмеження окремих прав і свобод людини, однак такі обмеження мають відповідати чітко визначеним правовим критеріям. Зокрема, вони повинні бути законними, необхідними для досягнення легітимної мети, пропорційними загрозі та мати тимчасовий характер. Обмеження діяльності окремих інформаційних ресурсів може бути виправдане необхідністю протидії дезінформації та пропаганді, що загрожує національній безпеці. У період воєнного стану можуть бути обмежені свобода пересування, свобода мирних зібрань, право на таємницю листування, свобода вираження поглядів, право на страйк тощо. Водночас держава зобов'язана запобігати

зловживанням владою та дискримінації за будь-якими ознаками. Особливе значення має судовий та парламентський контроль за законністю обмежень прав і свобод, а також можливість їх оскарження у встановленому законом порядку.

Цивільне населення є основним об'єктом захисту під час збройного конфлікту. Міжнародне гуманітарне право забороняє напади на цивільних осіб і об'єкти, які не мають військового значення, зокрема житлові будинки, лікарні, школи та об'єкти гуманітарної інфраструктури. Особливого захисту потребують вразливі групи населення: діти, жінки, особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, біженці та військовополонені. Евакуація цивільного населення з районів активних бойових дій є формою реалізації обов'язку держави щодо захисту права на життя. Держава зобов'язана забезпечувати їм доступ до гуманітарної допомоги, медичної допомоги та правового захисту. Порушення прав цивільного населення в умовах війни тягне за собою не лише національну, а й міжнародну відповідальність.

В Україні основні права і свободи людини гарантовані Конституцією України [6]. Законодавство чітко визначає перелік прав, які можуть бути обмежені, та порядок таких обмежень. Судова система, попри складні умови, продовжує здійснювати правосуддя. Важливу роль у захисті прав людини відіграє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [7], органи прокуратури, правозахисні організації та громадянське суспільство. Навіть у період воєнного стану конституційні засади правового статусу особи зберігають свою чинність. Законодавство чітко визначає перелік прав, які можуть бути обмежені, та порядок таких обмежень. Судова система, попри складні умови, продовжує здійснювати правосуддя. Важливу роль у захисті прав людини відіграє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, а також органи прокуратури та правозахисні організації. Громадянське суспільство та міжнародні організації здійснюють моніторинг дотримання прав людини, фіксують порушення та сприяють притягненню винних до відповідальності. Документування воєнних злочинів правозахисними організаціями є основою для майбутніх судових процесів.

Висновки. Воєнний стан і збройний конфлікт суттєво ускладнюють реалізацію прав людини, проте не скасовують їх. Дотримання прав людини навіть у кризових умовах є важливим критерієм правової держави та свідченням її відданості демократичним цінностям.

Міжнародне та національне право встановлюють чіткі межі допустимих обмежень прав і свобод, а також визначають права, що не підлягають жодним обмеженням. Захист прав людини під час війни є спільною відповідальністю держави, міжнародної спільноти та громадянського суспільства. Повага до людської гідності, життя і свободи має залишатися безумовним пріоритетом навіть в умовах воєнного стану та збройного конфлікту.

Права людини в умовах воєнного стану та збройного конфлікту не втрачають своєї правової сили. Навпаки, саме в цей період держава повинна

демонструвати відданість принципам верховенства права та поваги до людської гідності. Дотримання прав людини є не лише юридичним обов'язком, а й важливим моральним та політичним чинником, що визначає легітимність дій держави в умовах війни.

Бібліографічні посилання

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Geneva Conventions of 1949 and Additional Protocols. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1949>
3. International Committee of the Red Cross. "What is International Humanitarian Law?" URL: <https://www.icrc.org/en/document/what-international-humanitarian-law>
4. European Convention on Human Rights, Article 15. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
5. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>
6. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
7. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-vr#Text>

T. Lazareva

Protection and protection of human rights in conditions of martial arts and armed conflict.

Abstract: The paper examines the issue of ensuring and protecting human rights under martial law and during armed conflict. The concepts of martial law and armed conflict are analyzed, as well as the specific features of the implementation of human rights and freedoms in crisis situations. Particular attention is paid to international legal standards for the protection of human rights, including international humanitarian law and international human rights law. The study identifies the rights that cannot be restricted even under martial law and outlines the permissible limits of restricting certain rights and freedoms. Special emphasis is placed on the protection of the civilian population and vulnerable groups during armed conflict, as well as on the role of national institutions in safeguarding human rights in wartime. The paper concludes that respect for human rights remains a fundamental obligation of the state even under extraordinary circumstances and is a key factor in maintaining democratic values and the rule of law.

Keywords: human rights; martial law; armed conflict; international humanitarian law; international human rights standards; restriction of rights and freedoms; protection of civilians; vulnerable groups; war crimes; national protection mechanisms.

Зразок для цитування:

Лазарева Т. Забезпечення та захист прав людини в умовах воєнного стану та збройного конфлікту. Пропілі права та безпеки, 2025. №8. С. 106-108. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.21>.